

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОДЕСЬКОЇ КІНОФАБРИКИ ВУФКУ

У статті здійснено спробу подати в хронологічному порядку інформацію про процес становлення Одеської кінофабрики ВУФКУ та інші події, які передували цьому процесу.

Ключові слова: *Одеса, кінофабрики, Пролетарський бульвар, кіномістечко, ВУФКУ, Одеське окружне відділення ВУФКУ.*

В статті предпринята попытка подати в хронологическом порядке информацию о процессе становления Одесской кинофабрики ВУФКУ и других событий, которые предшествовали этому процессу.

Ключевые слова: *Одесса, кинофабрики, Пролетарский бульвар, киногородок, ВУФКУ, Одесское окружное отделение ВУФКУ.*

The article attempts to file in chronological order information about the process of formation the Odessa film factory VUFKU and other events that preceded this process.

Keywords: *Odessa, film-factory, Proletarian Boulevard, movie town, VUFKU, Odessa district Photo-Cinema Directory.*

Процес становлення Одеської кінофабрики є важливою віхою в історії як функціонування цього кінопідприємства, так і українського кінематографа загалом. У результаті створення кінофабрики в Одесі — ВУФКУ отримало змогу забезпечити вітчизняні та закордонні екрани фільмами власного виробництва. Втім, попри всю історичну та мистецьку значимість цього процесу, він і досі залишається малодослідженим. Річ у тому, що з числа відомостей, котрі трапляються в спеціалізованій науковій літературі: «Історія українського радянського кіно» [6], «Лента длиной в полвека: Одесской студии художественных фильмов — 50 лет» [34]; довідковій [1] та мемуарній літературі: «Жизнь в кино: ветераны о себе и о своих товарищах» [11], «Капчинський М. Я. Біля Чорного моря: спогади» [9, 10] та й у працях І. Корнієнка [33], О. Шимона [51], С. Безклубенка [2], Л. Госейка [5], Н. Капельгородської та Є. Глущенко [8], Г. Островського [39], А. Малиновського [35] об'єктивної інформації про те, коли і в який спосіб здійснювалось будівництво Одеської кінофабрики — обмаль. Внаслідок цього відомості про процес становлення кінофабрики в Одесі або розчиняються у відомостях про започаткування державної кіноорганізації — ВУФКУ, або спи-

раються на суб'єктивні, гіперболізовані спогади перших співробітників кінофабрики.

Відтак метою означеної публікації є об'єктивне висвітлення хронології подій, пов'язаних з періодом капітального будівництва Одеської кінофабрики ВУФКУ до моменту її фактичного становлення та подальшого функціонування як сучасної кіновиробничої бази. На виконання поставленої мети у статті використано матеріали переважно з місцевих періодичних видань та архіву.

Можливості для створення в Одесі державного високотехнологічного кінопідприємства з'явилися відразу після зміни напрямів економічної політики в країні (відхід від політики «воєнного комунізму» і перехід до НЕПу) та створення Всеукраїнського фотокіноуправління.

Подолавши шлях від заснування (березень [33, 18] — квітень 1922 р. [49, арк. 127]) та підпорядкування усіх кінематографів і фото, кінопромисловості в Україні (24 квітня 1922 р. [15]) до затвердження уповноваженими державними органами установчих документів (2 травня [6, 30], 28 червня 1922 р. [50, арк. 181–184]), ВУФКУ, менш як за півроку, стає єдиною державною установою, що володіє монопольним правом здійснювати керівництво усією кінематографічною галуззю на території УС рр. Таким чином, з одержанням

фінансової, господарської та адміністративної незалежності ВУФКУ, за умов НЕПу, опинилося в центрі уваги зарубіжних (передусім європейських [18]) кіноорганізацій. Така увага була продиктована, насамперед, бажанням закордонних кінофірм розширити географію збуту власної кінопродукції, а також збільшити власні капіталовкладення за рахунок укладення нових торговельних угод про взаємну співпрацю у кіногалузі. Відтак починаючи з квітня 1922 р. до ВУФКУ надходять дедалі нові й нові торговельні пропозиції від німецьких [12], французьких [17], турецьких [5, 21] та інших кіноорганізацій світу. Переважно вони зводилися до продажу на територію УСРР завчасно заготовлених кінофільмів із російськими титрами. І хоча ВУФКУ також мало змогу продавати фільми за кордон, все ж умови для ведення такої діяльності були вкрай не вигідними, зокрема для самого Правління. Так, наприклад, за одну художню або наукову картину, німецька сторона зобов'язувала ВУФКУ купувати у неї майже з десятків так званих, «безідейних» картин [19]. Звісно, такі умови не влаштували керівництво української сторони, внаслідок чого воно бере курс на налагодження власної кінопромисловості, використовуючи для цього кінематографічні бази Києва, Одеси (Харитонова, Борисова, Гросмана) та Ялти.

В Одесі цією справою займалось Одеське окружне фото кіноуправління, створене одночасно із самим ВУФКУ [49, арк. 127]. Охоплюючи Одеську, Подільську й Миколаївську губернії, її основний офіс розташовувався за адресою вул. Лассаля (Дерибасівська), 21 [16]. Станом на 30 серпня 1922 р. штат Одеського фотокіноуправління налічував двадцять двоє службовців [50, арк. 132 зв.], на чолі яких було призначено уповноваженого М. Я. Капчинського.

З січня–вересня 1922 р. Одеський фотокінокомітет, а згодом — Одеське фотокіноуправління змушене займатися переважно виявленням та збиранням необхідного для виробництва фільмів кіномайна та обладнання [19]. Тоді як з вересня–жовтня 1922 р. — розпочало ремонтні роботи з приведення до належного стану колишнього кіноательє Борисова і кінофабрики Харитонова. Тоді станом на жовтень 1922 р. кінолабораторія колишнього Мирографа була вже цілковито відремонтована [40]. Можливості для цього в Одеського окружного управління з'явилися після:

1) укладання ВУФКУ з германськими кінофірмами в серпні–вересні 1922 р. торговельних угод про допомогу у відновленні українських кінофабрик (з подальшим оснащенням їх необ-

хідною апаратурою і відправкою кваліфікованої робочої сили), на умовах створення змішаного акціонерного товариства [13];

2) відбудови 14 вересня 1922 р. кінофабрик Єрмольєва і Ханжонкова та об'єднання їх в єдину «Ялтинську кінофабрику» під головуванням ВУФКУ [47].

За словами М. Капчинського, кіноательє Харитонова і Борисова в листопаді 1922 р. було повністю приведені до ладу [41], хоча насправді така заява не зовсім відповідала дійсності.

Найактивніша фаза з відбудови та налагодження одеської кінопромисловості припадає на початок 1923 р., після чергової закордонної поїздки відповідальних керівників ВУФКУ взимку 1922–1923 рр. [20]. За її результатами Одеське окружне фотокіноуправління з січня 1923 р. взялося до проведення капітальних ремонтів 1-ї (колишня кінофабрика Борисова — вул. Інститутська (Дідріхсона), 17) та 2-ї (колишня кінофабрика Харитонова — бульвар Пролетарів, 33) [32] державних кінофабрик [14], а також отримало змогу обладнати кінофабрики сучасними кіноапаратами (Дербі), що надійшли з Берліна [44].

Упродовж лютого 1923 р., після проведених ремонтів, 1-шу державну кінофабрику було відновлено [32]. У лютому–березні 1923 р. її устаткували умформерами на 75 сил та 15-ма юпітерами [46]. Роботи ж з відновлення і укомплектування колишньої кінофабрики Харитонова впродовж лютого поточного року було продовжено. Більш того, їх інтенсивність зросла у зв'язку з прийдешнім весняним знімальним сезоном [32]. У лютому–березні на території 2-ї кінофабрики встановили умформер на 100 сил, розпочали прокладання бруківки від вулиці до фабрики та зведення огорожі, включаючи спеціальні архітекторські ворота [46]. Організацію всіх робіт, що провадилися впродовж означеного часу на колишній кінофабриці Харитонова, взяли на себе директор фабрики — М. Я. Капчинський та завідувач роботами фабрики — А. Я. Корн¹ [46].

У перші тижні березня Одеське окружне фотокіноуправління продовжило підготовку до знімального сезону, зокрема, закінчуючи ремонти 2-ї державної кінофабрики (колишньої Харитонова) і здійснивши також закупівлю партії нових меблів та реквізиту [29]. Внаслідок цього з середини березня в одеському журналі «Силуети» з'явилося повідомлення про те, що кіноательє в Одесі — відновлені; апарати, лабораторії, реквізит, меблі і т.д., все зібрано, докуплено, відремонтовано [4]. Паралельно з цим, на Пролетарському бульва-

рі здійснювалася підготовка до зведення кіномістечка, за прикладом Берліна. Кіномістечко мало стати місцем зібрання пейзажів для зйомок: гір, мостів, скель, палаців, домівок, села, курорту [23] тощо. Задля реалізації означеного заходу наприкінці березня земельний підвідділ губкомунвідділу надав у розпорядження фотокіноуправління, прилеглу до колишньої кінофабрики Харитонова, земельну ділянку розміром у 6 десятин² (6,54 — 6,56 га). А відділ благоустрою забезпечив потреби кіномістечка в усіх необхідних матеріалах, а також приступив до прокладки шосейної дороги та інших робіт [24].

У квітні 1923 р. на території кіномістечка Одеське окружне фотокіноуправління займалося садовими роботами [46], зокрема висадженням дерев за малюнками художників І. А. Суворова [7, 36, с. 276–277] і Цукера [22]. Крім того, на потреби одеських кінофабрик голова ВУФКУ — Прокоф'єв — закупив декілька компонентів сучасних апаратів і фотообладнання [31].

У травні 1923 р. перші партії закуплених у Берліні матеріалів, технічного обладнання, апаратів системи «Дербі», плівки і хімікалій [37] надійшли у розпорядження колишньої кінофабрики Харитонова, після чого розпочався процес її заключного обладнання [26]. Того ж місяця закінчувалися роботи зі зведення й облаштування, за прикладом берлінського, кіномістечка. За результатами цієї роботи, при кінофабриці на Пролетарському бульварі, було продовжено висаджування дерев, потрібних для зйомок [30], а також розпочато прокладання спеціального шосе по території всього кіномістечка [26]. Певне уявлення про те, який вигляд мала територія одеської кінофабрики на Пролетарському бульварі в травні 1923-го, дає стаття в місцевому журналі:

«Весняне сонце тисячами леліток відбивається у склі [колишнього харитонівського] кінопавільйону. Він — у центрі особливої ділянки землі на Пролетарському бульварі. Тут буде кіногородок.

Зараз закінчується відновлення кінофабрик; здійснено не тільки ремонт: багато що збудовано заново. Довкола розбитий сад, посаджені рослини, квіти, влаштовано спеціальний фонтан. Прокладається шосе. Там, де вчора був степ і розвалини — сьогодні — кипить робота <...>

Директор його господарським оком оглядає виконані за день роботи. Ось — у павільйоні вбудовано люк.

— «Чудове пристосування для кабака, підземелля, таємничих появ на екрані», — пояснює він.

Ось — декоративна майстерня. Тут пише декоратії художник І. А. Суворов.

Ось — столярна, монтажна, операторська. Яка маса стильних меблів закуплених для зйомок! — «Що це будеється»?

— «Це власна електрична станція, вона буде поповнювати нестачу енергії загальноміської станції, з якою фабрика з'єднується безліччю дротів».

І справді, Одеса отримала закуплені ВУФКУ закордоном удосконалені електричні прилади — «юпітери», що дають і поглинають масу енергії.

Лампа «Воген» у 48 тисяч свічок, 2 пальники в 32 тис. свічок. «Сонце», прожектори усіх систем, «електр[ичні] арки», «імітації», «детективні ліхтарі» та інше — всього на 250 тисяч свічок.

Через дорогу окрема дача. Тут — уміщуються лабораторії.

<...>

Біля лабораторії — будинок, де живуть робітники і службовці фабрики.

По сусідству ремонтуються три окремі дачні помешкання. В них поселяться кіноартисти. <...>

В цій атмосфері роботи і творчості, непомітно проходить день. Наближається вечір. Час їхати. Наш автомобіль виїжджає із воріт кіногородка, що будеється. <...>» [28].

Завершальна стадія процесу відновлення одеських кінофабрик та концентрації на Пролетарському бульварі всього кіновиробництва, пов'язана із рішенням Одеського окружного фотокіноуправління, відповідно до якого в липні 1923 р. колишній павільйон Борисова на вул. Інститутській мали перенести на територію кіномістечка [27]. Втім, реальні кроки з реалізації означеного заходу було здійснено лише у вересні-жовтні поточного року [21]. У цей же період біля головної будівлі фабрики³ тривала робота зі зведення двоповерхового помешкання для електростанції (на нижньому поверсі) та другої декоративної майстерні (на горішньому поверсі). Щодо будівельних робіт зі зведення художньої огорожі та воріт, а також прокладання нового шосе на території кіномістечка, то ці роботи станом на жовтень 1923 були остаточно завершені [21].

3 жовтня 1923 р. Одеський відділ ВУФКУ почав організовувати для членів пролетарських клубів систематичні екскурсії на кінофабрики, лабораторії та майстерні [45], ознаменувавши тим самим кінець капітального будівництва одеських кінофабрик та появу єдиної кіновиробничої бази на Пролетарському бульварі. Станом на жовтень її кількісний склад сягав 27 чоловік [48, арк. 54].

З листопада 1923 р. ця база має назву — «одеська фабрика» [25], а з грудня поточного року — «одеська кіно-фабрика» [42]. Відтак саме цей проміжок часу можна вважати ключовим у процесі становлення Одеської кінофабрики ВУФКУ. Проте, який вигляд мала Одеська кінофабрика взимку 1923 р. розповідає замітка в одеському журналі: «<...> Розпочатий зимовий кіно-сезон застас одеську фабрику в усеозброєнні технічної та художньої пристосованості.

Два цілком відновлені і заново обладнані павільйони. Один із них — найкращий в СРСР. Дві лабораторії: стара і нова, нещодавно збудована. Декоративна майстерня. Великий склад стильних меблів. Власна електростанція. Сад. Нова художня огорожа. Відмінні теплі помешкання для артистів і працівників, їдальня, читальня та бібліотека. <...>» [25]. Впродовж грудня 1923 р. продовжено додаткове обладнання двох павільйонів Одеської кінофабрики: пущено в хід парове опалення; привезені нові юпітери [42].

Таким чином, на основі викладеного матеріалу доходимо висновків, що зміна напрямів, економічної політики та формування впродовж 1-ї половини 1922 р. державної кінематографічної монополії навколо Всеукраїнського фотокіноуправління, були основними передумовами для налагодження кінопромисловості в Одесі. В результаті чого ВУФКУ, за підтримки іноземного капіталу, отримало реальні можливості для відновлення кінопавільйонів колишніх приватних власників — Харитонова та Борисова. Даючи загальну характеристику відновлювальним роботам, що на той час проводилися в Одесі, слід виділяти три основні напрями, за якими вони здійснювалися, а саме: будівництво і ремонт приміщень кінопавільйонів та інших прилеглих до них виробничих приміщень; оснащення і облаштування кінопавільйонів сучасною технікою, кіноапаратурою, меблями та іншим кіноматеріалом; зведення при кінофабриці на Пролетарському бульварі, так званого кіномістечка. Причому слід відзначити, що проведення комплексу вищезазначених робіт, як правило, відбувалося за двома різними адресами, а саме: Інститутська, 17 (територія колишньої кінофабрики Борисова) та Пролетарський бульвар (колишня територія відділення кінофабрики Харитонова, та кіноательє Гросмана). Мірою зосередження на Пролетарському бульварі основних виробничих сил, керівництво Одеського окружного відділення ВУФКУ в липні 1923 р. прийняло рішення — перевести колишній кінопавільйон Борисова на територію кіномістечка. Однак через

невідомі нам обставини реалізувати означений задум вдалося лише у вересні-жовтні поточного року. Жовтень–грудень 1923 р., є завершальним етапом у процесі становлення Одеської кінофабрики ВУФКУ. За відзначений проміжок часу назва Одеської кінофабрики використовується вже офіційно, а її матеріально-технічна база — цілком доукомплектована і підготовлена для проведення прийдешніх знімальних робіт.

Не претендуючи на вичерпність у питаннях становлення регіонального кіновиробництва в Україні, стаття може слугувати передумовою для проведення більш повного наукового дослідження, зокрема щодо визначення особливостей процесу формування цілісного кіновиробничого комплексу, що утворився в Україні за час правління ВУФКУ.

¹ Корн Яків Абрамович — до революції — одеський дрібний власник прокатної контори [11, 53]. У лютому–березні 1923 р. — завідувач будівельними роботами на колишній кінофабриці Харитонова [45]. У квітні 1923 р. — відповідальний співробітник ВУФКУ [31]. Наприкінці 1923 року — адміністратор [27] та керівник [38, 179] кіновиробничої роботи на Одеській кінофабриці ВУФКУ.

² Десятина — російська (дометрична) одиниця виміру земельної площі, що діяла до введення метричної системи мір і дорівнювала 2 400 кв. сажням, або 1,092 гектара [43, 697]. Відповідно до Постанови РНК СРСР від 21 липня 1925 р. використання метричної системи стає обов'язковим на території всього СРСР [3, 169].

³ Ймовірно йшлося про колишній харитонівський кінопавільйон.

Література

1. Анотов. кат. фільмів, виробл. на Одес. кіностудії худож. фільмів та ін. студіях і творч. об'єднаннях в Одесі у 1917–2004 рр. / Одес. кіностудія худож. фільмів, Одес. відділення НСКУ; [авт.-упор. Є. Рудих, В. Костроменко]; наук. ред. С. Тримбач. — Одеса : ОЦНТЕІ, 2004. — 610 с.
2. Безклубенко С. Українське кіно: начерк історії / Сергій Безклубенко. — К. : КНУКіМ, 2001. — 169 с.
3. Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М. : Сов. энцикл., 1974. — Т. 16 : Мёзия — Моршанск. — 616 с.
4. Возрождение советского кино (от нашего Харьковского корреспондента) // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса, 1923. — № 8–9 [март]. — С. 30.
5. Госейко Л. Історія українського кінематографа : 1896 — 1995 / Любомир Госейко; [пер. із франц. : С. Довганюк, Л. Госейко; відп. ред., перед м. В. Войтенко; ред. : Ю. Бердик, К. Коверзнев]. — К. : КІНОКОЛО, 2005. — 464 с.
6. Історія українського радянського кіно : у 3 т. — Т. 1 : 1917–1930 / [Б. С. Буряк та ін.]; редкол. :

- Б. С. Буряк, С. Г. Зінич, О. К. Бабишкін. — К. : Наук. думка, 1986. — 245 с.
7. И. А. Суворов // Силуэты. — О., 1924. — № 38 [конец летнего сезона]. — С. 12.
8. Капельгородська Н. М. Начерки далекої кіно історії / Нонна Капельгородська, Євгенія Глущенко ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України [та ін.]. — К. : АВДІ, 2005. — 216 с.
9. Капчинський М. Я. Біля Чорного моря : спогади / Михайло Капчинський ; [пер. з рос. Костянтина Коверзнева] // KINO-КОЛО : часопис екранних мистецтв : кварталник. — К. : KINO-КОЛО, 2003. — № 17 [весна] — С. 82–94.
10. Капчинський М. Я. Біля Чорного моря : спогади / Михайло Капчинський ; [пер. з рос. Костянтина Коверзнева] // KINO-КОЛО : часопис екранних мистецтв : кварталник. — К. : KINO-КОЛО, 2003. — № 18 [весна] — С. 78–88.
11. Капчинский М. Я. У Черного моря / Михаил Капчинский // Жизнь в кино: ветераны о себе и о своих товарищах / Союз кинематографистов СССР, комиссия ветеранов ; [сост. О. Т. Нестерович]. — М. : Искусство, 1971. — Вып. 1. — С. 44 — 65.
12. Кино // Искусство : еженедельник, посвященный вопросам театра, литературы, живописи и кино. — К., 1922. — № 3 [15–21 апреля]. — С. 15.
13. Кино : возрождение русской кинематографии : предложение германской фирмы // Зритель. — О., 1922. — № 4 [август]. — С. 5.
14. Кино : кино-промышленность в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 4 [январь]. — С. 13.
15. Кино : монополия кино-дела на Украине // Искусство: еженедельник, посвященный вопросам театра, литературы, живописи и кино. — К., 1922. — № 7 [13–19 мая]. — С. 11–12.
16. Кино : на настоящем пути // Зритель. — О., 1922. — № 3 [июль]. — С. 5.
17. Кино : оживление кино-промышленности в Одессе // Зритель. — О., 1922. — № 10 [октябрь]. — С. 9.
18. Кино : съемки в Одессе // Зритель : театр, литература, кино, спорт. — О., 1922. — № 5 [август]. — С. 4.
19. Кино : украинская кинопромышленность // Зритель : театр, литература, кино, спорт. — О., 1922. — № 6 [сентябрь]. — С. 6.
20. Кино на Украине // Экран. — Х. : ВУФКУ, 1923. — № 1 [сентябрь]. — С. 7.
21. Кинопроизводство в Одессе // Силуэты. — О., 1923–1924. — № 15 [номер первый зимнего сезона]. — С. 12.
22. Кино-фронт : в Од. Окр. Фото-Кино Управл. // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 11 [апрель]. — С. 21.
23. Кино-фронт : за работой // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 6–7 [март]. — С. 17.
24. Кино-фронт : кино-городок // Силуэты: литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 10 [март]. — С. 23.
25. Кино-фронт : кино-сезон в Одессе // Силуэты. — О., 1923–1924. — № 19 [номер пятый зимнего сезона]. — С. 12.
26. Кино-фронт : производственная работа В.У.Ф.К.У. // Силуэты. — О., 1923. — № 12 [май]. — С. 22.
27. Кино-фронт : производственная работа ВУФКУ в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 14 [июль]. — С. 11.
28. Кино-фронт : советское кино возрождается (на одесских кино-фабриках) // Силуэты. — О., 1923. — № 13 [май]. — С. 13.
29. Кино-фронт : у экрана // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 6–7 [март]. — С. 17.
30. Кино-фронт : у экрана // Силуэты. — О., 1923. — № 12 [май]. — С. 22.
31. Кино-фронт : украинская кинематография // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 11 [апрель]. — С. 22.
32. Кино-фронт : экономика кино // Силуэты. Литература. Искусство. Театр. Кино. — О., 1923. — № 5 [февраль]. — С. 11.
33. Корнієнко І. С. Українське радянське кіномистецтво (1917–1929) : нариси / І. С. Корнієнко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1959. — 144 с.
34. Лента длиной в полвека : Одесской студии художественных фильмов — 50 лет / [авт. текста Григорий Зленко]. — О. : Маяк, 1969. — 32 с.
35. Малиновский А. Кино в Одессе : путеводитель по кинотеатрам старым и новым / А. Малиновский. — Одесса : Астропринт, 2000. — 220 с.
36. Миславский В. Н. Одесса... Немое кино : 1897–1930 : фильмо-биографический справочник / Владимир Миславский. — Х. : Торсинг плюс, 2015. — 376 с.
37. На кино-фабриках «ВУФКУ» : очередные постановки // Силуэты. — О., 1923. — № 13 [май]. — С. 14.
38. Нечеса П. Ф. А радянське кіно все-таки буде! / П. Нечеса ; у підготов. ст. брав участь О. Перегуда // Кризь об'єктив часу: спогади ветеранів укр. кіно / [ред. Л. Д. Гоголев та ін.]. — К. : Мистецтво, 1970. — С. 161–211.
39. Островский Г. Одесса, море, кино : страницы истории далекой и близкой / Г. Островский. — О. : Маяк, 1989. — 183 с.
40. Письмо из Одессы // Фото-кино : ежемесячный иллюстрированный журнал. — Х., 1922. — № 1 [октябрь]. — С. 20.
41. Провинция : Одесса (от нашего корреспондента) // Кино : двухнедельник о [бщест]ва кинодеятелей. — М., 1922. — № 2 [15 ноября]. — С. 33.
42. Производство Вуфку // Силуэты. — О., 1923–1924. — № 20 [номер шестой зимнего сезона]. — С. 12.
43. Толковый словарь русского языка : [в 4 т.] : Т. 1 : А — Кюрины / Под ред. Д. Н. Ушакова. — М. : Астрель, АСТ, 2000. — XIX–XX, XV–XVI, XXIII–LXXV, 1562 стб.
44. У экрана // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — О., 1923. — № 4 [январь]. — С. 14.
45. У экрана // Силуэты. — О., 1923–1924. — № 16 [номер второй зимнего сезона]. — С. 11.
46. Украина и Крым : Всеукраинское Фото-Кино-Управление (беседа с отв[етственным] раб[отником] ВУФКУ Я. А. Корном) // Кино : двухнедельник о [бщест]ва кинодеятелей. — М., 1923. — № 2/6 [февраль — март]. — С. 33.

47. Хроника : украинская кино-промышленность в Ялте // Фото-кино : ежемесячный иллюстрированный журнал. — Х., 1922. № 1 [октябрь]. — С. 22.

48. Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади та управління України, м. Київ. — Ф. 166. Міністерство освіти України. 1917–2000 рр. — Оп. 7.

48. Спр. 173. Статистичні відомості Всеукраїнського фото-кіно управління про його роботу за 1925/26 р. з операційними даними за попередні роки, 1926 р. — 135 арк.

49. ЦДАВО України, м. Київ. — Ф. 1238. Державний український трест кінопромисловості Державного всесоюзного кінофотооб'єднання «Союз кіно» (Українфільм), м. Київ. 1923–1932 рр. — Оп. 1.

49. Спр. 110. Положення, телеграмні повідомлення, листування з Одеською кінофабрикою,

окривділами ВУФКУ про роботу сценарних майстерень, стан та діяльність ВУФКУ, внутрішній розпорядок роботи місцевих кінофабрик, 03.–12.1928 р., 223 арк.

50. ЦДАВО України, м. Київ. — Ф. 1238. Міністерство освіти України. 1917–2000 рр. — Оп. 3.

50. Спр. 119. Листування з відділами та управліннями Наркомосу УСРР, а також підвідомчими ВУФКУ установами, державними академічними театрами Києва і Харкова, бібліотеки ім. Короленка, бюро Українського земляцтва в Петрограді, акційним товариством «Село-книга», начальником політконтролю ГПУ, видавництвом «Путь просвещения» про їх роботу. Є списки співробітників ВУФКУ і його установ, 02.01. — 24.07.1923 р., 403 арк.

51. Шимон О. О. Сторінки з історії кіно на Україні / О. Шимон. — К. : Мистецтво, 1964. — 150 с.